



## ДЕЛИКТ МАЖБУРИЯТ МУНОСАБАТЛАРИДА ДАВЛАТ ОРГАНЛАРИНИНГ ИШТИРОКИ: МУАММОЛАР ВА ЕЧИМЛАР

**Нуриддин Кулдашев**

ю.ф.д. доцент, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси  
nuriddiq@mail.ru

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7578720>

### ARTICLE INFO

Received: 17<sup>th</sup> January 2023

Accepted: 27<sup>th</sup> January 2023

Online: 28<sup>th</sup> January 2023

### KEY WORDS

*Зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар, деликт жавобгарлик, зарар, зарарни қоплаш, деликвент, жабрланувчи.*

### ABSTRACT

*Мақолада давлат органи томонидан етказилган зарарни қоплашга оид нормаларнинг шаклланиши, деликт муносабатларида давлат органининг “давлат муассасаси” ҳамда “юридик шахс” сифатида иштироки ва бунинг аҳамияти ёритиб берилди. Шунингдек, давлат муассасалари деликт жавобгарлигининг ўзига хос жиҳатлари тушунтириб берилди. Давлат органининг зарарни қоплаш мажбурияти қайси ҳолларда давлат бюджетидан ва қайси ҳолларда ўзларининг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобидан тўланиши кераклиги асослантирилди.*

*Цивилист олимларнинг давлат органи мансабдор шахсларининг қонунга хилоф қарорлари, ғайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) оқибатида етказилган зарарни қоплаш масаласида билдирган фикрлари таҳлил қилинди. Хорижий давлатлардан, масалан Германия, Англия, Туркия, Украина, Россия Федерацияси ва МДХнинг бир қатор мамлакатлари қонунчилиги ўрганилди.*

*Миллий қонунчилигимизда давлат органи томонидан етказилган зарарни қоплаш механизмини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилди. Давлат органи ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан ҳокимият ваколатларини амалга ошириш жараёнида фуқарога ва юридик шахсга етказилган зарарни ўз вақтида ва тўлиқ қоплашни таъминлаш мақсадида давлатнинг махсус жамғармасини ташкил этиш кераклиги илмий асослантирилди.*

Халқаро цивилистикада давлат органи ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан етказилган зарар деликтнинг алоҳида тури эканлиги тўғрисида яқдил фикрлар мавжуд. Аммо, миллий ва хорижий адабиётларда давлат органи ва



уларнинг мансабдор шахслари томонидан етказилган зарарни қоплашнинг молиявий манбаси (давлат бюджети маблағлари – айбдор мансабдор шахслар маблағи) масаласида баҳсли фикрлар мавжуд.

Хорижий давлатлардаги бир қатор олимларнинг, масалан Leyland Peter, Anthony Gordon (Oxford University) [1, p. 458-480], **Galiya I. Chanysheva, Oleksandr S. Yunin, Nadiia V. Milovska, Roman V. Pozhodzhuk, Viktoriia V. Mazur** [2], Şölen Kūlahçı (Cyprus International University) [3, p. 245-261], Ahmet Bozdağ (Marmara University) [4, p. 33-48] кабиларнинг илмий изланишларида тадқиқот мавзусининг у ёки бу жиҳатлари ўрганилган.

Илмий тадқиқотимизда, ҳар бир давлат ўзининг органларига ҳокимият ваколатини берар экан, бу ваколатларни ҳар доим белгиланган тартибда тўғри ва аниқ амалга оширилишини таъминлаши керак, деган хулосага келдик. Агар давлат, давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахсларига берган ҳокимият ваколатини мутлоқ хатодан холи амалга оширилишини кафолатлай олмас экан, бунинг оқибатида жисмоний ва юридик шахсга етказилган зарарни ҳам қоплаш мажбуриятини ўз зиммасига олиши кераклиги илмий асослаб берилди. Деликт мажбурият муносабатларида давлат органларининг иштироки масаласида биз баъзи муаммоларни ўргандик [5-10].

Таъкидлаш керакки, халқаро миқёсда давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан жисмоний ва юридик шахсларга етказилган зарарни қоплашнинг умумэтироф этилган ягона тартиби ўрнатилган эмас. Тадқиқотимизда, бу масала бўйича айрим хорижий давлатларнинг қонунчилиги ўрганилди. Шунингдек, миллий ва хорижий олимларнинг мавзуга оид илмий ёндашувлари таҳлил қилинди. Пиравардида, хорижий давлатларнинг илғор ютуқларини ўрганиш ва тўплаш, моддий ва маънавий зарарларни қоплашнинг оптимал механизмларини миллий қонунчилигимизга жорий этиш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш имкони пайдо бўлди.

Тадқиқотда илмий билишнинг умумий ва махсус усулларида фойдаланилди. Таҳлил ва синтез қилиш ҳамда мантиқийлик усули деликт муносабатларда давлат органиларини юридик шахс сифатида иштирокини аниқлаш учун қўлланилган. Диалектик усул эса мавзуга оид илмий изланишлар ҳолатини кўриб чиқишга имкон берди. Қиёсий-ҳуқуқий усул давлат органлари иштирокидаги деликт муносабатларга оид Ўзбекистон Республикасининг қонун нормаларини таҳлил қилишда қўлланилган. Статистик маълумотлар таҳлили усули мамлакатимизда давлат органлари ва мансабдор шахслари томонидан етказилган зарар ҳажмини ва жабрланувчига ундириш аҳволини қай даражада эканлигини аниқлаб берди. Мантиқий-семантик усул давлат органларини юридик шахс сифатида деликт жавобгарлигининг мазмуни ва аҳамиятини аниқлаш учун қўлланилган. Норматив-догматик усул ёрдамида давлат органлари иштирокидаги деликт муносабатларни тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларнинг мазмуни таҳлил қилинди. Ҳуқуқий моделлаштириш усулидан фойдаланиш орқали миллий фуқаролик қонунчилигини давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахсларининг жавобгарлиги масалаларида оптималлаштириш бўйича таклифларни ишлаб чиқишга имкон берди. Ўрганилган материаллар тадқиқот мавзусига доир Ўзбекистон Республикаси ва хорижий давлатларнинг, жумладан



Туркия, Украина, Россия Федерацияси, Белоруссия, Қозоғистон ва МДХнинг бошқа бир қатор давлатлари қонунчилигидан ҳамда миллий ва чет эл олимларининг илмий ишларидан иборат.

Давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан етказилган зарар учун жавобгарлик зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбурият муносабатларининг алоҳида тури ҳисобланади. Зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар ёки зарар етказганлик учун жавобгарлик илмий муомалада “деликт” институти деб ҳам юритилади. Деликт институти дунёнинг кўпгина давлатлари қонунчилигида (Англия, Франция, Германия, Туркия, Украина, Россия Федерацияси ва бошқа МДХга аъзо давлатларда) шахсларнинг бузилган ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимояловчи универсал қоидалар сифатида кенг қўлланилади.

Миллий қонунчилигимизда давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан етказилган зарарни қоплаш институтининг шаклланиши мамлакатнинг собиқ Иттифоқ таркибида бўлган даврига тўғри келади. Аниқроғи, 1978 йил 19 апрелда қабул қилинган собиқ Ўзбекистон ССР Конституциясининг 56-моддасида “Ўзбекистон ССР граждандари давлат ва жамоат ташкилотларининг, шунингдек мансабдор шахсларнинг ўз хизмат вазифаларини бажариш чоғида қилган ғайри-қонуний хатти-ҳаракатлари оқибатида етказган зарарни ундириб олиш ҳуқуқига эгадирлар” [11, 18-б.], деган конституциявий норма белгиланган эди.

Академик Ҳ.Раҳмонқулов, 1963 йилда қабул қилинган Ўзбекистон ССР Гражданлик Кодексининг 481-моддасида давлат бошқарув органлари, жамоат ташкилотлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан ўз хизмат вазифаларини бажариш вақтида йўл қўйган ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари натижасида фуқароларга етказилган зарарни тўлаш ҳақидаги қоида бўлганлигини, бироқ ушбу норма амалиётда қўлланилмаганини, чунки етказилган зарарни ундириш тартиби қонун билан аниқ белгиланмаганини айтади [12, 100-б.].

Албатта бу ўринда, собиқ СССР Конституциясида, собиқ Ўзбекистон ССР Конституцияси ва Гражданлик кодексида давлат органлари ва мансабдор шахслари томонидан етказилган мулкӣ ёки моддий зарарни қоплаш расмий тарздагина назарда тутилганлигини, аммо маънавий зарарни қоплаш ўша даврнинг ҳеч бир қонунчилигида белгиланмаганини ҳам таъкидлаб ўтиш керак. Бу муаммога ўз муносабатини билдирган Б.Ҳамроқулов “... собиқ СССР қонунчилигида жавобгарликнинг тури сифатида маънавий зиённи қоплаш назарда тутилмаган бўлса-да, Европа давлатларида бу ҳуқуқий институт йигирманчи асрнинг бошларида юзага келган, Европада яшовчи фуқаро ўзига собиқ СССР ҳудудида маънавий зиён етказилган деб ҳисобласа, уни қоплашни сўраб совет судига мурожаат кила олмасди. Сабаби собиқ СССР қонун ҳужжатларида маънавий зиённи қоплаш масалалари тартибга солинмаган эди” [13, 29-б.] деб айтади.

Leyland Peter ва Anthony Gordon таъкидлашича, “Англияда 1947 йилдаги “Crown Proceedings Act” қонуни қабул қилингунга қадар, Қироллик ва маъмурий органларининг деликт жавобгарлиги бўйича бошқача пазиция бўлган, бугун эса уларнинг деликт жавобгарлиги бошқа хусусий ҳуқуқ субъектлари каби айнан бир хил, яъни ноқонуний хатти-ҳаракатлари оқибатида етказган зарар учун улар ҳам судга



берилиши мумкин” [1, 458-б.]. Дарҳақиқат, Англия тарихида 1947 йилда қабул қилинган “Crown Proceedings Act” [14] қонуни Қироллик, маъмурий органлар ва мансабдор шахсларнинг деликт жавобгарлиги масаласида туб ўзгариш ясади. Мазкур Қонуннинг 2-моддаси “Қиролликнинг деликт жавобгарлиги” деб номланиб, унда Қироллик ва маъмурий органларнинг қонунга хилоф ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) оқибатида етказган зарари учун жавобгарлиги, зарани қоплаш тартиби ва асослари белгилаб берилган.

Туркиялик тадқиқотчи Şölen Külahçı “ҳуқуқий давлатнинг ажралмас тамойилларидан бири ҳам давлатнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлар учун жавобгар бўлиши ва бунинг оқибатида шахсларга етказилган зарарларни қоплашидир” [3, 34-б.] деган, ҳақли фикрни таъкидлайди.

Шу ўринда, 1997 йилда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси собиқ Ўзбекистон ССР Гражданлик кодексидан тубдан фарқ қилиб, унда давлат органлари ва мансабдор шахслари томонидан етказилган зарарни қоплашнинг бирмунча оптимал механизмлари белгиланганлигини такидлаш керак. Масалан, кодекснинг “Зарар етказишдан келиб чиқадиган мажбуриятлар” номли 57-боби деликт институтига бағишланиб, унда: давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, шунингдек уларнинг мансабдор шахслари томонидан етказилган зарар учун жавобгарлик, терговга қадар текширувни амалга оширувчи органлар, суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура органлари ва суднинг қонунга хилоф ҳаракатлари туфайли етказилган зарар учун жавобгарлик каби масалалар билан бирга фуқаронинг ҳаёти ва соғлиғига етказилган зарарни ва маънавий зарарни қоплаш тартиби ҳам белгилаб берилди [15, 490-512-б.].

Аммо ҳаёт шиддат билан ривожланиб, ижтимоий муносабатлар кенгайиб бормоқда. Бу жараёнлар ўз навбатида фуқаролик ҳуқуқида шахсни ҳуқуқ ва манфаатларини самарали ҳимоя қилиш институтларини такомиллаштириш, ўзини оқламаган қоидалардан воз кечиш ва илғор халқаро стандартлар талабларига жавоб берадиган, тўғридан-тўғри амал қиладиган ҳуқуқий нормаларни ишлаб чиқиш заруратини келтириб чиқармоқда.

Алоҳида қайд этиш керакки, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 апрелдаги Ф-5464-сонли Фармойиши билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси фуқаролик қонунчилигини такомиллаштириш концепцияси” [16] миллий қонунчилигимизда деликт институти ривожланишининг янги даврини бошлаб берди. Концепцияда мажбурият ҳуқуқини такомиллаштириш, фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлик институтини такомиллаштириш, зарарни қоплашнинг адолатли тартибини таъминлаш каби долзарб вазифалар белгиланди. Бугунги кунда бу вазифаларни амалга ошириш бўйича соҳа вакиллари, амалиётчилар, мутахассислар, илмий жамоатчилик ва ҳуқуқ ижодкорларидан иборат идоралараро комиссия фаолият олиб бормоқда.

Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодексининг 15, 990-моддаларида давлат органлари деликт муносабатлар субъекти сифатида белгиланган. Бундан ташқари, давлат органлари юридик шахс (муассаса) мақомида ҳам деликт



муносабатларда жавобгар субъект бўлиши назарда тутилган (масалан, ошиқча хавф манбалари эгаси сифатида, иш берувчи сифатида ва ҳ.к.).

Шу ўринда таъкидлаш керакки, айрим давлатларда, масалан Туркия Республикасининг фуқаролик қонунчилигида “давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан етказилган зарар” деликтнинг алоҳида тури сифатида белгиланмаган ва бунга “иш берувчининг жавобгарлиги” сифатида қаралади. Масалан, 2011 йилда қабул қилинган Туркия Республикасининг “Мажбуриятлар тўғрисида”ги Қонуни 2-бўлими “Деликтлардан вужудга келган мажбурият муносабатлари”нинг 66-моддасида “Иш берувчининг жавобгарлиги” нормаланган [17].

Шуни ҳам таъкидлаш керакки, МДҲ таркибидаги аксарият давлатларнинг фуқаролик қонунчилигида “Давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан етказилган зарар” деликтнинг алоҳида тури сифатида қайд этилган. Мазкур давлатларнинг қонунлари таҳлил қилинганда, тадқиқот мавзусига оид айрим ноаниқликлар ва муаммолар мавжудлиги аниқланди. Хусусан, бу муаммолар:

- мазкур деликтлар оқибатида етказилган зарарни қоплашнинг аниқ механизмлари белгиланмаганлиги;
- қонунчиликда зарарни қоплашнинг молиявий манбалари аниқлаштирилмаганлиги;
- зарарни қоплаш қайси ҳолларда давлат органига ва қайси вазиятларда мансабдор шахсларга юкланиши кераклиги масаласида ноаниқликлар мавжудлиги билан боғлиқ.

Бундан ташқари, фуқаролик қонун ҳужжатларида давлат органлари ва мансабдор шахсларининг қонунга хилоф қарорлари, ғайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) оқибатида етказилган зарарни қоплаш мажбурияти муайян бир давлат органига юклатилганлиги, бундай зарарларни қоплаш мақсадида махсус фонд ташкил этилмаганлиги ҳам анчайин баҳслидир. Масалан, Россия Федерацияси Гражданлик кодекси (16-м.) [18]; Қозоғистон Республикаси Гражданлик кодекси (267, 922-м.) [19]; Беларус Республикаси Гражданлик кодекси (15-м.) [20]; Азарбайжон Республикаси Гражданлик кодекси (1100-м.) [21] ва Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг (15-м.) [15] тегишли моддаларида белгиланган.

Фикримизча, давлат органлари ва мансабдор шахсларининг қонунга хилоф қарорлари ва ғайриқонуний ҳаракатлари (ҳаракатсизлиги) оқибатида етказилган зарарларни қоплаш учун махсус молиявий манбалар шакллантирилиши мақсадга мувофиқдир. Бу ўз навбатида, жабрланувчиларга етказилган зарарларни ўз вақтида ва тўлиқ хажмда қоплаш имкониятини оширади. Бундан ташқари, давлат органида зарарни қоплаш учун ҳар доим ҳам етарли маблағ бўлмаслиги эҳтимоли йўқ эмас.

Давлат органининг “юримдик шахс” (муассаса) сифатидаги фаолияти оқибатида етказилган зарарни аниқлаш ҳам муҳим ҳисобланади. Бу масалада И.С. Кокорин: “Ички ишлар органларининг жавобгарлигини белгилаш зарарнинг қандай фаолият оқибатида келиб чиққанлигига боғлиқ. Масалан, зарар хўжалик фаолиятини амалга ошириш оқибатида етказилган бўлса РФ ГКнинг 1064-моддасига асосан умумий асосларда, жиний-процессуал фаолиятни амалга ошириш жараёнида етказилган бўлса РФ ГКнинг 1070-моддаси асосида” [22, с. 53] жавобгарлик келиб чиқишини айтади.



В.Власов эса, “аниқ бир ҳуқуқни муҳофаза қилувчи муассаса ёки мансабдор шахснинг ҳаракати оқибатида зарар етказилганлик факти бўлганда юридик жавобгарликни давлатга юклаш тўғри бўлишини, фуқаролик-ҳуқуқий муносабатларда фуқаролик ҳуқуқи субъекти мақомида иштирок этганда юридик шахс сифатида ўзлари жавобгар бўлишини” [23, с. 24] таъкидлайди.

Бу ҳақда хулоса қилганда, И.С.Кокорин таъкидлаганидек, ички ишлар органларининг фақатгина жиноий-процессуал фаолиятини амалга ошириш жараёнида етказилган зарарни эмас, умуман улар томонидан етказилган барча зарарни қоплаш мажбуриятини давлат зиммасига юклаш фуқаролик ҳуқуқининг умумий принципларига мувофиқдир.

Давлат органлари иштирокидаги деликт муносабатларни ҳуқуқий тартибга солиш тизимини тадқиқ қилар эканмиз, профессор О.Оқюловнинг “фуқаролик ҳуқуқий тартибга солиш бугунги кунда асосан икки поғонали (Фуқаролик Кодекси – махсус қонунлар) ва баъзан уч поғонали тизимга эга” [24, 14 б.], деган фикрлари ҳақиқат эканлигини англаймиз. Чунки, деликт муносабатларда давлат органларининг деликвент сифатидаги иштироки Фуқаролик кодекси – алоҳида қонунлар ва қонун ости ҳужжатлари билан ҳуқуқий тартибга солинганлигини кўриш мумкин.

Германия қонунчилиги бўйича полиция ходимларининг фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлигини тадқиқ қилган олимларнинг таъкидлашича, “Федерал полиция ходимларининг фуқаролик-ҳуқуқий жавобгарлиги масаласи Федерал полиция тўғрисидаги қонун (“Зарарни қоплаш” деб номланган 3-бўлим) ва Германия Фуқаролик кодексининг тегишли қоидалари (Фуқаролик кодекси, 2002) билан тартибга солинган” [2, 4-б.]. Яъни, Германия қонунчилигида мазкур муносабатлар асосан икки поғонали тартибга солинганлигини айтиш мумкин. Мамлакатимизда эса, мазкур деликт муносабатлари уч поғонали қонун ҳужжатлари билан тартибга солинган бўлиб, булар: Фуқаролик кодекси, махсус қонунлар [25] ва Вазирлар Маҳкамасининг Қарорларидан (масалан, 24.04.2017. 235-сон Қарори) [26] иборат.

Албатта, мазкур муносабатларни турли қонун нормалари билан тартибга солинганлиги бир томондан низоларни тўғри ҳал қилиш жараёнини мураккаблаштиради, иккинчи томондан мазкур муносабатларнинг бир хилда ҳуқуқий тартибга солиш имконини қийинлаштиради. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 15-моддаси 3-қисмида: “Зарар қайси давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари мансабдор шахсларининг айби билан етказилган бўлса, суднинг қарори билан зарарнинг ўрнини қоплаш ушбу органлар мансабдор шахсларининг зиммасига юклатилиши мумкин”лиги белгиланган бўлса, “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонуннинг 46-модда 2-қисмида: “Ички ишлар органи ходими ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги туфайли жисмоний ва юридик шахсларга етказилган зарарнинг ўрни ички ишлар органлари томонидан бюджетдан ташқари жамғарма маблағлари ҳисобидан қопланади, ушбу сума кейинчалик айбдор шахсдан ундириб олинади”, деган қоида белгиланган.

Юқоридаги нормалардаги номувофиқлик шундаки, кодексда мансабдор шахснинг айби бўлган тақдирда зарарни қоплаш мажбурияти унинг зиммасига юкланиши, қонунда эса мансабдор шахснинг айби бор ёки йўқлигидан қатъий назар ички ишлар



органи томонидан қопланиши белгиланганлигидир. Бундан ташқари, кодексга кўра фақат суднинг қарори билан мансабдор шахсга зарарни қоплаш мажбуриятини юклаш мумкин бўлса, қонунда эса ушбу қоида назарда тутилмаган. Шунингдек, қонунда зарар етказишда ходимнинг айби бор ёки йўқлиги масаласи қандай тартибда ҳал қилинишига ҳам тушунтириш берилмаганлиги амалиётда давлат хизматчисига асоссиз тарзда деликт жавобгарликни юклаш ёки асоссиз тарзда регресс талаб қўйиш ҳолатларини келтириб чиқариши мумкин.

Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги қонуни 46-модда 2-қисмида белгиланган қоида кўра, ходимнинг ғайриқонуний хатти-ҳаракатлари ёки ҳаракатсизлиги туфайли етказган зарари ички ишлар органларининг бюджетдан ташқари жамғарма маблағлари ҳисобидан қопланиши ва ушбу сумма кейинчалик айбдор шахсдан ундириб олиниши мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг 1001-модда 3-қисмида “...мансабдор шахслар томонидан етказилган зарарни тўлаган давлат бундай шахсларнинг айби суднинг қонуний кучга кирган ҳукми билан аниқланган ҳолларда, бу шахсларга нисбатан регресс ҳуқуқига эга” эканлиги белгиланган. Яъни, ходимнинг айби суд томонидан аниқлангандагина давлат хизматчисига регресс талаб қўйиши мумкин. Шунга кўра, мазкур норма мазмунига “*ушбу сумма кейинчалик суд томонидан айбдор деб топилган шахсдан ундириб олинади*” деган сўзларни киритиш мақсадга мувофиқдир.

Юқоридагилардан келиб чиқиб айтиш мумкинки, давлат органлари иштирокидаги деликт муносабатларни тартибга солувчи оммавий ва фуқаролик ҳуқуқ нормаларини унификациялаш зарур. Бунда оммавий ва фуқаролик ҳуқуқ нормаларини аниқ чегаралаш, турлича шарҳланадиган ёки амалиётда қўлланилиши масаласида тушунтиришни талаб қиладиган нормаларни қонун ҳужжатларидан чиқариб ташлаш лозим бўлади.

Тадқиқот мавзуси билан боғлиқ муаммолардан яна бири, давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан фуқаролар ва юридик шахсларга етказилган зарар билан боғлиқ низоларнинг ортиб бораётганлиги ҳамда бу зарарларни жабрланувчиларга ўз вақтида ва тўлиқ ундиришнинг аҳволи қониқарли даражада эмаслигидир. Масалан, 2019 йилнинг 12 ойи давомида 537 нафар мансабдор шахс томонидан, 2020 йилнинг 6 ойи давомида эса 459 нафар мансабдор шахс томонидан фуқаролар ва юридик шахсларга зарар етказиш ҳолати келиб чиққан. Шунингдек, 2020 йилнинг 6 ойи давомида юқоридаги субъектлар томонидан етказилган 172 млрд. 260 млн. сўм миқдордаги моддий зарарнинг 114 млрд. 267 млн. сўми ундирилган. Яъни, жами етказилган зарарнинг 44 % турли сабабларга кўра жабрланувчиларга ундириб берилиши таъминланмаган [27]. Бу эса, мазкур соҳадаги ишларимиз ҳали мукамалликдан йироқ эканлигини ва камчиликлардан ҳоли эмаслигини англатади.

Ҳуқуқий давлатда давлат органлари ва мансабдор шахсларининг ҳокимият ваколатлари билан боғлиқ фаолияти оқибатида фуқарога ёки юридик шахсга етказилган зарарни қоплаш мажбурияти давлатнинг зиммасида бўлиши шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилишнинг муҳим кофалатидир. Албатта ҳар бир давлатнинг фуқаролик қонун ҳужжатларида фуқароларга етказилган зарарни ўз



вақтида ва тўлиқ қоплашнинг мақбул механизмларини тегишли тартибда белгилаш муҳим ҳисобланса-да, бунинг амалда ижросини таъминлаш алоҳида масаладир.

Юқоридагилардан хулоса қилиб айтиш мумкинки, ҳар бир мамлакатда шахсларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини, уларнинг шахсий ва мулкый ҳуқуқларини тўлиқ кафолатлаш тизими бўлиши керак. Давлат органлари ва мансабдор шахсларининг ҳокимият ваколатларини амалга ошириш фаолиятида етказган зарарини ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда қоплаш мақсадида махсус бюджет жамғармасини ташкил этиш ҳам инсон ҳуқуқларининг тўлиқ кафолати бўлиб хизмат қилади.

Фуқаролик ҳуқуқида давлат органлари ва уларнинг мансабдор шахслари томонидан етказилган зарар билан боғлиқ муносабатлар оммавий ва хусусий ҳуқуқ нормалари билан тартибга солинган мураккаб фуқаролик-ҳуқуқий муносабат ҳисобланади. Бу муносабатларда давлат органи ва юридик шахс (муассаса) мақомида иштирок этади.

Тадқиқот натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

- давлат органи деликт муносабатдаги иштироки, улар томонидан қонун билан юклатилган функция ва вазифаларини амалга ошириш жараёнида фуқаролар ва юридик шахсларга етказилган зарар билан боғлиқ муносабатларни тушуниш керак. Бундай зарарни қоплаш мажбурияти ҳам давлатнинг бюджет маблағларига қаратилиши лозим;
- давлат органларига оператив бошқариш ҳуқуқи асосида бириктирилган мол-мулклардан фойдаланишда фуқароларга ёки юридик шахсларга зарар етказиши мумкин. Бундай зарар уларнинг ҳокимият ваколатларини амалга ошириш фаолияти билан боғлиқ эмас. Шу сабабли, бундай зарарни қоплаш мажбурияти уларнинг бюджетдан ташқари маблағлари ҳисобидан қопланиши керак;
- давлат органлари иштирокидаги деликт муносабатларни тартибга солувчи ҳуқуқ нормалари унификация қилиниши зарур. Давлат органларининг қонунга ҳилоф ҳаракатлари туфайли етказилган зарарларни давлат томонидан қоплаш тартибини аниқ белгиловчи норма бўлиши, зарар давлатнинг қайси маблағлари ҳисобидан ва қандай тартибда қопланиши аниқ белгиланиши лозим.

Хулоса қилиб айтганда, давлат органлари ва мансабдор шахслари томонидан етказилган зарарларни қоплаш бўйича махсус давлат жамғармаси ташкил қилиш етказилган зарарни ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда қоплашнинг кафолати бўлиб хизмат қилади.

## References:

1. Leyland, Peter / Anthony, Gordon, Administrative Law, Oxford University Press, 2013, p. 506. Retrieved August 28, 2020, from [https://www.google.com/search?q=textbook+on+administrative+law+pdf&rlz=1C1GGRV\\_enUZ861UZ861&oq=Textbook+on+Administrative+Law&aqs=chrome.1.69i57j0i22i30j69i60l3.4467j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8](https://www.google.com/search?q=textbook+on+administrative+law+pdf&rlz=1C1GGRV_enUZ861UZ861&oq=Textbook+on+Administrative+Law&aqs=chrome.1.69i57j0i22i30j69i60l3.4467j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8)
2. Galiya I. Chanysheva, Oleksandr S. Yunin, Nadiia V. Milovska, Roman V. Pozhodzhuk, Viktoriia V. Mazur, Civil Liability of Police Officers in Ukraine and Germany: Legal Aspects and Problematic Issues. Retrieved August 30, 2020, from <https://www.abacademies.org/articles/civil-liability-of-police-officers-in-ukraine-and-germany-legal-aspects-and-problematic-issues-8564.html>



3. Şölen Külahaç. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Hukuku'nda idarenin haksız fiil Sorumluluğu. Ankara Barosu Dergisi. 2017/3. 245-261 s. (Administration in Tort Liability Turkish Republic of Northern Cyprus Law / Journal of Ankara Bar Association. 2017/3. P. 245-261). Retrieved August 28, 2020, from: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/542084>
4. Ahmet BOZDAĞ. Idare Hukukunda Idarenin Hizmet Kusuru ve Danıştay Uygulaması. Türk İdare Dergisi. 2010. s. 33-48. (Service Fault of Administration in Administration Law. Turkish Administrative Journal. p. 33-48). Retrieved August 30, 2020, from <http://www.tid.gov.tr/Makaleler/ahmet%20bozdog.pdf>
5. Qo'ldoshev N. Ички ишлар органлари фуқаровий-ҳуқуқий муносабатлар субъекти сифатида //О 'zbekiston qonunchiligi tahlili. – 2008. – №. 3-4. – С. 10-15.
6. КУЛДАШЕВ Н. А. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ДЕЛИКТНЫХ ОТНОШЕНИЙ ПРИ УЧАСТИИ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ //Право и жизнь. – 2019. – №. 2. – С. 80-87.
7. Кулдашев Н. А. ОРГАНЫ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ КАК СУБЪЕКТЫ ДЕЛИКТНЫХ ОТНОШЕНИЙ //Третьи цивилистические чтения памяти профессора МГ Прониной. – 2021. – С. 111-114.
8. Кулдашев Н. Improvement of the legal regulation system of tort relations with the participation of internal affairs organs //Общество и инновации. – 2020. – Т. 1. – №. 2. – С. 199-208.
9. Kuldashev N. TORT LIABILITY ISSUES FOR HARM CAUSED BY THE INTERNAL AFFAIRS BODIES //International Scientific and Current Research Conferences. – 2021. – С. 8-14.
10. Камалов О., & Кулдашев Н. (2018). Участие органов внутренних дел в уголовных правоотношениях. Обзор законодательства Узбекистана, (4), 29–31. извлечено от [https://inlibrary.uz/index.php/uzbek\\_law\\_review/article/view/12898](https://inlibrary.uz/index.php/uzbek_law_review/article/view/12898)
11. Ўзбекистон Совет Социалистик Республикасининг Конституцияси (Асосий Қонун). – Т., Ўзбекистон. – 1978. – 48 б.
12. Ўзбекистон Республикаси Фуқаролик кодексининг биринчи қисмига умумий тавсиф ва шарҳлар / Масъул муҳаррирлар: М.Раҳмонқулов, И.Анортоев; 1 жилд. – Т.: Иқтисодиёт ва ҳуқуқ дунёси, 1997. – 504 б.
13. Ҳамроқулов Б.М. Маънавий зиённи қоплашда коллизия нормаларни қўллаш // Ҳуқуқий тадқиқотлар журнали, Журнал правовых исследований, Journal of Law Research, [www.tadqiqot.uz](http://www.tadqiqot.uz), ISSN:2181-9130. – 2020. – № 3. – Б. 26-31.
14. Crown Proceedings Act 1947. Retrieved August 30, 2020, from <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo6/10-11/44/contents>
15. Ўзбекистон Республикасининг Фуқаролик кодекси. –Т.: “Yuridik adabiyotlar publish”, 2022 й. – 608 б.
16. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 апрелдаги Ф-5464-сонли “Ўзбекистон Республикасининг фуқаролик қонунчилигини такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги Фармойиши [Электрон манба] // URL: <https://lex.uz/docs/4272621> (мурожаат вақти: 15.08.2020).
17. Türk Borçlar Kanunu. Retrieved August 28, 2020, from <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.6098.pdf>
18. Гражданский кодекс Российской Федерации (ГК РФ). Retrieved August 28, 2020, from: [http://www.consultant.ru/document/cons\\_doc\\_LAW\\_5142/](http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_5142/)
19. Гражданский Кодекс Республики Казахстан. Retrieved August 28, 2020, from: [https://online.zakon.kz/document/?doc\\_id=1006061#pos=21;-49](https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1006061#pos=21;-49)
20. Гражданский кодекс Республики Беларусь. Retrieved August 28, 2020, from: <https://xn----7sbakghdukjdc8auvwj.xn--90ais/>



21. Гражданский кодекс Азербайджанской Республики. Retrieved August 28, 2020, from: [http://continent-online.com/Document/?doc\\_id=30420111](http://continent-online.com/Document/?doc_id=30420111)
22. Кокорин И.С. Гражданско-правовая ответственность за вред, причиненный применением физической силы, специальных средств и оружия сотрудниками органов внутренних дел: Дис. ... канд. юрид. наук. – СПб., 2005. – С. 190.
23. В.А. Власов. Основание и условия гражданско-правовой ответственности за вред, причиненный незаконными действиями правоохранительных органов: некоторые вопросы теории и практики // Вестник Сибирского юридического института МВД России. – № 3 (28). – 2017. – С. 22-26.
24. Окюлов О. Фуқаролик кодекси – кундалик турмушимиз ҳуқуқий негизи. Одиллик мезони журнали. – № 5. – 2020. – Б. 13-15.
25. Ўзбекистон Республикасининг “Ички ишлар органлари тўғрисида”ги Қонуни. Retrieved August 28, 2020, from: <https://www.lex.uz/acts/3027843>
26. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2017 йил 24 апрелдаги 235-сонли “Ички ишлар органлари томонидан ташкилотлар ва фуқароларнинг транспорт воситаларидан мажбурий тарзда фойдаланганлик натижасида қилинган харажатлар ёки етказилган зарар, шунингдек транспорт воситасининг эгасига етказилган мулкий зарарнинг ўрнини қоплаш тартиби тўғрисида Низомни тасдиқлаш ҳақида”ги <https://lex.uz/docs/3183571>
27. Мансабдор шахслар жиноятлари оқибатида жорий йилда 172 миллиард 260 миллион сўм зарар етказилган [Электрон манба] // URL: <https://uza.uz/uz/society/mansabdor-shakhslar-zhinoyatlari-o-ibatida-zhoriy-yilda-172--15-07-2020>. (мурожаат вақти: 20.07.2020).